

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

АРТЕМЕНКО І. І.,
провідний науковий співробітник
відділу досліджень проблем
ювенальної юстиції
(Науково-дослідний інститут
Національної академії прокуратури України)

УДК 343

**СУБ'ЄКТИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО
СТ. 166 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

У статті розглядаються категорії суб'єктів злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною, а також деякі проблемні питання, пов'язані з притягненням таких осіб до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінальне право, дитина, особа, щодо якої встановлена опіка чи піклування, спеціальний суб'єкт злочину, батьки, батько, мати, усиновлювач, опікун, піклувальник, кримінальна відповідальність, злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною, додатковий суб'єкт злочину.

В статье рассматриваются категории субъектов злостного невыполнения обязанностей по уходу за ребенком, а также некоторые проблемные вопросы, связанные с привлечением таких лиц к уголовной ответственности.

Ключевые слова: уголовное право, ребенок, лицо, в отношении которого установлена опека или попечительство, специальный субъект преступления, родители, отец, мать, усыновитель, опекун, попечитель, уголовная ответственность, злостное невыполнение обязанностей по уходу за ребенком, дополнительный субъект преступления.

In the article the categories of grave neglect child care. Some problems related to bringing these individuals to justice.

Key words: criminal law, child, person in respect of whom guardianship or trusteeship, special subject of crime, parents, father, mother, adoptive parent, guardian, custodian, criminal liability, willful neglect of child care, additional perpetrator.

Вступ. Кримінально-правова охорона неповнолітніх, захист їх законних прав та інтересів є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави.

Відповідно до ст. 27 Конвенції ООН про права дитини 1989 року «батьки або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини» [1]. Це положення міжнародного права знайшло своє відображення у вітчизняному законодавстві, де законодавець покладає на батьків обов'язок і відповідальність за виховання дітей, за створення в сім'ї сприятливих умов для повноцінного фізичного, психічного розвитку, формування її інтелектуальних здібностей, моральних якостей, організації життєдіяльності дитини відповідно суспільних вимог та до законодавчих документів, які охороняють її пра-

ва. Зокрема, в Конституції України зазначено, що батьки зобов'язані утримувати дитину до її повноліття. Також, в ст.150 Сімейного кодексу України (далі – СК України) йдеться про виховання та розвиток дитини як головний обов'язок батьків [2]. При цьому виховання дитини повинно ґрунтуватися на повазі до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини. Водночас законодавець не звільняє батьків від обов'язку щодо своєї дитини у разі передачі її на виховання іншим особам.

Крім того, Пленум Верховного Суду України в ч. 2 п. 16 Постанови Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 року № 3 роз'яснив невиконання чи неналежне виконання батьками обов'язку по вихованню дитини, як неналежне піклування про фізичний й духовний розвиток дитини, про її навчання, а також підготовку дитини до самостійного життя. Зокрема, встановив, що під такими неправомірними діями батьків слід розуміти:

- не забезпечення необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання;
- не спілкування з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення;
- не надання дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей;
- не сприяння засвоєнню нею загальнонавчальних норм моралі;
- не виявлення інтересу до її внутрішнього світу;
- не створення умов для здобуття нею освіти [3].

Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Проблеми юридичної відповідальності батьків або осіб, що їх замінюють, за невиконання чи неналежне виконання обов'язків по догляду за дитиною вивчали такі науковці, як І. Васильківська, В. Гопанчук, І. Жилінкова, С. Індиченко, О. Карпенко, А. Кидалова, Л. Короткова, В. Мироненко, О. Нечаєва, О. Пергамент, З. Ромовська, Л. Савченко, Н. Єршова, Я. Шевченко.

Постановка завдання. Проте, не дивлячись на законодавче закріплення захисту прав неповнолітніх в сім'ї, на сьогоднішній день можна констатувати той факт, що рівень таких злочинів щодо дітей не знижуються. Суспільна небезпека розглядуваного злочину полягає насамперед у тому, що ці злочини вчиняються особами, на яких покладається обов'язок захисту прав та інтересів дитини [4]. Зазначені особи не тільки не виконують належним чином покладені на них функції, але й часто жорстоко поведуться з неповнолітніми, завдаючи тим самим шкоду суспільним відносинам, що забезпечує право неповнолітнього на виховання, необхідне для нормального розвитку. Період неповноліття є особливо важливим для становлення особистості. Оскільки саме в цей час людина формується фізично і духовно, відбувається становлення її характеру, закладаються основи світогляду, формуються його погляди, переконання, звички і нахили. У результаті неналежного виховання підростаючого покоління або насильства, якого вони зазнають в сім'ї, в їх поведінці зазвичай проявляється мстивість, злостивість, агресивність, жорстокість, що стає причиною формування асоціальної поведінки в суспільстві. Тому в ст. 166 Кримінального кодексу України (далі – КК України) законодавець й передбачив кримінальну відповідальність за ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей.

Результати дослідження. Відповідно до ст. 166 КК України суб'єктами злочину є батьки, усиновителі, опікуни та піклувальники.

Як вбачається, законодавець, обравши конструктивною ознакою цього складу злочину спеціальний суб'єкт, тобто особу, що володіє, окрім осудності і віка кримінальної відповідальності, на яку законом покладено обов'язки щодо виховання неповнолітнього, підкреслює підвищену суспільну небезпеку вчинення протиправних дій (бездіяльності) щодо неповнолітніх саме цієї категорії осіб.

Зупинимось докладніше на особливостях кожного суб'єкта злочину, передбаченого ст. 166 КК України.

Так, відповідно до ст. 133 СК України батьками є мати і (або) батько, які записані в Книзі реєстрації народжень. Мати й батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, які не залежать від того, чи перебували вони у шлюбі між собою (ст. 141 СК України), й зобов'язані виконувати обов'язок, передбачений ст. 150 СК України. При реалізації батьківського обов'язку своїми діяти вони не мають завдавати шкоди фізичному та психічному здоров'ю дітей, їх моральному розвитку. Також способи виховання дітей повинні виключати зневажливе, жорстоке, грубе, таке, що принижує людську гідність, поведження, образу або експлуатацію дітей (ст. 155 СК України).

При злісному порушенні обов'язків по догляду за дитиною, що призвело до настання тяжких наслідків, для матері (батька) настає кримінальна відповідальність за ст. 166 КК України. Наприклад, мати О. була притягнута до кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків по догляду за своїм сином М., що призвело до тяжких наслідків. Цей злочин полягає у тому, що вона не піклувалась про свого малолітнього сина М. (2005 року народження). Незважаючи на те, що дитина потребувала особливої уваги у зв'язку з інвалідністю дитинства, вона байдуже ставилась до його здоров'я, духовного та фізичного розвитку. З моменту народження та до моменту досягнення дитиною трьохрічного віку вона не зареєструвала дитину в органах РАГСу, не оформила документи для отримання дитині пенсії, не займалась його лікуванням. Крім того, вона неодноразово була притягнута до адміністративної відповідальності за ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення за невиконання батьківських обов'язків [5].

Якщо матір позбавлена батьківських прав відповідно до ст. 164 СК України або якщо вона обмежена в батьківських правах на підставі ст. 170 СК України, вона не є суб'єктом цього злочину, а тому не підлягає кримінальній відповідальності, оскільки втрачає право на виховання дитини. У разі подальших протиправних діянь матері щодо своєї дитини такі дії кваліфікуються за статтею КК України, що передбачає відповідальність за злочини проти особи.

Якщо один із батьків позбавлений батьківського права, а інший ні, то суб'єктом цього злочину буде той із батьків, за яким відповідно до закону закріплено цей обов'язок. Так, вироком суду засуджено батька О. малолітньої дитини Ю., який повинен був здійснювати догляд за дитиною після позбавлення батьківських прав матері. Проте Ю. залишалась вдома протягом тривалого часу одна, без їжі, занедбана, одягнена в обшарпаний одяг. Наприкінці жовтня до служби у справах дітей Центрального району надійшла інформація від громадськості, що малолітня боса дівчинка Ю. бігає вулицею. Працівниками служби дівчинку було направлено до міського притулку для дітей. За результатами медичного обстеження було встановлено діагноз: гостра респіраторна вірусна інфекція, гіпотрофія I ступеня, змішаний педикульоз, рахіт [6].

Також на практиці виникають проблеми щодо притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 166 КК України особи, що проживає спільно з неповнолітнім, який фактично є батьком дитини, але юридично не оформлений в такій якості. Подібні ситуації трапляються, коли особи, бажаючи отримувати соціальну допомогу на неповнолітнього, документально оформляють статус «мати-одиначка» (найчастіше таке спостерігається у неблагополучних сім'ях, де усі гроші витрачаються на придбання спиртного). У такому випадку рідний батько доводиться вітчимою власній дитині і при злісному невиконанні обов'язків по догляду за неповнолітнім він не може підлягати відповідальності. Це впливає із СК України, у якому не встановлено відповідних обов'язків для вітчима чи мачухи щодо неповнолітніх.

Трапляються випадки коли біологічний батько не виконує обов'язки по догляду за своєю дитиною, але притягнути його до відповідальності не можна, оскільки він не є суб'єктом цього злочину. Така ситуація виникає у подружжя, яке проживає у громадському шлюбі, але при народженні їхньої спільної дитини мати дитини перебуває у юридичному шлюбі з іншою особою і записала її у графі «батько» при реєстрації дитини у актовому записі про народження.

Дискусійним є питання визначення відповідальності батьків. Так, виходячи зі ст. 141 СК України батьки мають рівні права та обов'язки щодо дитини, а отже, і несуть відповідальність

за ст. 166 України за заподіяну шкоду власній дитині порівно. Проте у наукових колах дещо різняться думки щодо характеру відповідальності батьків. Так, К. Ярошенко визнає відповідальність батьків дольовою, а В. Данілін – солідарною, аргументуючи це тим, що сімейне законодавство наділяє кожного з батьків рівними правами та обов'язками щодо своїх дітей, в тому числі й обов'язок щодо виховання дитини покладається на них в повному обсязі, а не в якійсь долі. Такої позиції дотримуються П. Варул і З. Чечоткіна. На їхню думку, саме солідарна відповідальність сприяє усвідомленню кожного з батьків своєї соціальної відповідальності перед суспільством за виховання дитини, а при дольовій відповідальності у батьків виникає неправильне розуміння свого обов'язку щодо виховання дітей. Водночас П. Варнаул звертає увагу на те, що солідарна відповідальність за порушення батьківського обов'язку обґрунтована лише у випадку проживання батьків разом. У разі їхнього розлучення вина покладається на того з батьків з ким проживає дитина, а солідарна відповідальність у такому разі виникає лише при доведенні вини іншого батька (який не проживає з дитиною) [7].

З огляду на положення сімейного законодавства міркування щодо солідарної відповідальності є цілком обґрунтованими. Оскільки ст. 121 СК України наголошує на тому, що правові відносини між батьками (матір'ю, батьком) та дитиною ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому державним органом реєстрації актів цивільного стану в порядку, встановленому законом. Тобто батьки несуть відповідальність за свою дитину, яка народилася у зареєстрованому шлюбі, а також за дитину, яка народилася поза шлюбом, щодо якої батьківство встановлене в порядку, передбаченому законом, незалежно від того, проживають вони разом з дитиною чи окремо від неї. Коли шлюб між батьками розірваний, суд своїм рішенням залишає дитину за одним із батьків, проте не звільняє тим самим іншого від фактичного процесу виховання дитини й нагляду за нею. Крім того, рівні обов'язки відповідальності батьків за дитину ґрунтуються на їх рівності прав та обов'язків в сфері виховання дитини. Так, в ч. 1 ст. 141 СК України зазначається, що матір і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. У СК України в ч. 2 ст. 141 наголошується на тому, що розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини. До того ж, ч. 2 ст. 157 СК України та ч. 2 ст. 15 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року зобов'язує одного з батьків, який проживає окремо від дитини, брати участь у її вихованні та спілкуватися з нею [8]. При цьому спілкування є необмеженим, тобто повинно бути досить тривалими, щоб батько (матір) дійсно брав (брала) участь у вихованні дитини. Також ч. 2 ст. 159 СК України вказує на те, що способами виховання дитини у разі непроживання з нею можуть бути періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо.

Проте необхідно розрізняти випадки, коли один з батьків ухиляється від виконання батьківських прав щодо дитини, та випадки, коли на підставі судового рішення або згоди подружжя, яке розлучається, обов'язки по нагляду за дитиною покладаються тільки на матір або тільки на батька. При неправомірному ухиленні від виконання батьківських обов'язків відповідальність того з батьків, хто ухиляється, не знімається, і він повинен солідарно з другим із батьків нести субсидіарну відповідальність за дитину [7].

Доцільно також звернути увагу на те, що у разі визнання шлюбу недійсним батьки дитини повинні притягатися до відповідальності за заподіяну дитиною шкоду у рівній мірі. Означене випливає зі ст. 47 СК України, яка наголошує на тому, що недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася у цьому шлюбі.

Трапляються випадки коли дитина народжується поза шлюбом й батьківство не встановлено. У цьому випадку правовідносини між батьком та дитиною не виникають, а тому відповідальність за невиконання обов'язку покладається лише на матір.

Таким чином, доходимо висновку, що незалежно від того, народжена дитина в шлюбі чи ні; є цей шлюб дійним чи визнаним судом недійсним, батьки одружені чи розлучені, права та обов'язки, а відповідно, і відповідальність щодо їхньої дитини лежить на обох батьках порівно. Винятком є тільки той випадок, коли один із батьків фізично не міг виконувати свої батьківські

обов'язки внаслідок тривалої хвороби або коли той із батьків, з ким проживає дитина, перешкоджає тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні.

На рівні з рідними батьками дитини, відповідальність за ст. 166 КК України також несуть усиновлювачі. Такі обставини виникають у разі, якщо рідні батьки позбавлені батьківських прав (або відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав), визнані безвісно відсутніми або недієздатними, оголошені померлими, відбувають покарання в місцях позбавлення волі, перебувають під вартою на час слідства, знаходяться в розшуку органів внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцез перебування, тривалою їх хворобою, що перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також в тих випадках, коли дитина підкинута чи знайдена, батьки якої невідомі чи відмовились від неї. У такому випадку на підставі рішення суду усиновлювачі приймають у свою сім'ю дитину на правах дочки чи сина і відповідно до ст. 207 СК України набувають батьківський статут й несуть відповідальність на рівні з рідними батьками.

Також відповідальність за виховання дитини несуть особи, які призначені судом (органом опіки й піклування) опікунами чи піклувальниками неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків або їх хвороби, або позбавлення їх батьківських прав, або з інших причин залишились без батьківського піклування і потребують допомоги щодо забезпечення їх прав та інтересів (ст. 60 ЦК України, п. 3.1 Правил опіки та піклування). Так, оскільки вони зобов'язані виховувати дитину, що знаходиться під їх опікою чи піклуванням, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний і моральний розвиток, то у разі порушення зазначених обов'язків для таких осіб також настає відповідальність за ст. 166 КК України.

Водночас проблемними залишаються питання кваліфікації дій осіб, які фактично беруть участь у вихованні дитини, але на яких законом ці обов'язки не покладаються. Найчастіше такими особами є дід, баба, мачуха, вітчим, сестра, брат, тітка, дядько та інші особи, які фактично виховують неповнолітнього. Хоча такі особи й здійснюють догляд за дитиною, але якщо вони своїми діями порушують права дитини, притягти їх до відповідальності за ст. 166 КК України неможливо, оскільки вони не є суб'єктами ст. 166 КК України, й найчастіше залишаються безкарними.

Висновки. З огляду на вищевикладене було б доцільно розширити коло суб'єктів ст. 166 КК України, включивши в диспозицію цієї статті додатковий суб'єкт злочину – особу, яка фактично здійснює обов'язки з виховання.

Внесення таких змін дасть змогу підвищити ефективність реалізації розглянутої кримінально-правової норми в правозастосовній діяльності, тим самим забезпечивши всебічний захист прав та інтересів неповнолітнього від злочинних посягань.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 20 листопада 1989 року.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. – К. : Атіка, 2002.
3. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Верховного Суду України від 30 березня 2007 року № 3.
4. Сімейне право України : [підручник] / за заг. ред. В. Мироненко. – К. : Правова єдність, 2008 – 260 с.
5. Мати хворої дитини засудили на 2 роки позбавлення волі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dp.ua/read/mat_bolnogo_rebenka_osudili_na_2_goda_lisheniya_svobodi.
6. Батьківська відповідальність // Офіційний веб-портал «Судова влада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mk.court.gov.ua/tu15/infor/10>.
7. Мироненко В. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. Мироненко. – К., 2001. – 360 с.
8. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.

